



ליאון אשכנזי מניטו:

אחוה וכלל ישראל

ד"ר ז'ואל הנסל

שיעור 1 מיהודי לעברי ולישראלי

יהודא ליאון אשכנזי, תולדות חיי, בתוך: סוד העברי, א, תרגם שלמה בן נעים (ספריית חווה,

2005), עמ' 21-30

סיפור חיי האישי אינו מהווה סיפור יוצא דופן, אלא ראי מדויק של תהפוכות וגילוי זהות מחודשת שעברו על העם היהודי... נולדתי יהודי אלג'יראי בעל אזרחות צרפתית, ולאורך כל הפרק הראשון של חיי שעבר עליי באלג'יריה עד מלחמת העולם השנייה, הכרתי את עצמי בלי להקדיש תשומת לב מיוחדת להגדרות אלו, כ"צרפתי אלג'יראי מדת יהודית". הפרק השני של חיי, לאחר מלחמת העולם השנייה, עבר עליי בצרפת בה גיליתי את המורכבות החברתית העצומה של העם היהודי וההיסטוריה שלו, בפוגשי שם את העולם היהודי האשכנזי. הפרק השלישי של חיי, יתנהל בישראל, כישראלי. תהפוכות אלו בחיי הופכות אותי למקרה פרטי של תהליך חידוש הזהות המתרחש בימינו אנו בהופכו את העם היהודי לאומה עברית, או במילים אחרות, תהליך ההופך את היהודי לישראלי.

יהודא ליאון אשכנזי, תולדות חיי, בתוך: סוד העברי, א, תרגם שלמה בן נעים (ספריית חווה,

2005), עמ' 21-30

סבי מצד אמי, שהיה רבו של אבי, היה רב בן המסורת היהודית-ערבית. אני זוכר כי עוד בילדותי נכחתי, יושב לרגליהם, בלימודיהם בתלמוד. אני זוכר את אצילות פניו הפטריארכליים של הרב, ואת חיוכו עד סוף הלימוד. הוא היה מציין כי "הגיע הזמן לרדת מן האקדמיה של מעלה". הם שוחחו בערבית, ואילו צרפתית הייתה כבר שפת התרבות שלי.

יהודא ליאון אשכנזי, תולדות חיי, בתוך: סוד העברי, א, תרגם שלמה בן נעים (ספריית חווה,

2005), עמ' 21-30

ואז - הנה אני בתיכון הצרפתי. זה קרה באלג'יריה, לפני מלחמת העולם השנייה. לא אחת חשבתי, תוך כדי מעקב אחר שיעוריו של מורי ל"מקצעות ההומניסטיים" (les humanités) כפי שאמרו אז, על התהום העצומה שהפרידה בין שתי התרבויות שאליהן זכיתי להיחשף: התרבות היהודית-ערבית של ימי הביניים, בנוסח אלג'ירי, והתרבות המערבית המודרנית. משום כך כבר אז קיבלתי על עצמי ללמוד בשני העולמות הללו, עד להבנת סוד השוני ביניהם ובעיקר את המתת, את הקונפליקט, השורר ביניהם.

יהודא ליאון אשכנזי, תולדות חיי, בתוך: סוד העברי, א, תרגם שלמה בן נעים (ספריית חווה, 2005), עמ' 21-30

חודשים ושנים של חרדה וייאוש עברו עלינו באותה עת בגילוי השואה והשלכותיה על יהודי אירופה. לאחר פלישת בעלות הברית ב-1942, החלה להתעורר תודעתם של יהודי אלג'יריה: התחלנו לתפוש לעומקם את הסדקים ביחסינו עם הזהות הצרפתית. במסגרת חוקי ממשלת הכניעה הצרפתית של משטר וישי שהונהגו כלפי יהודי אלג'יריה הפסקנו להיחשב כאזרחים צרפתים מן המניין. תעודות הזהות הצרפתיות שקיבלנו נשאו את התיאור "יהודים ילידי אלג'יריה".

Emmanuel Levinas, "L'École Normale Israélite Orientale", Cahiers de l'AIU 145 (1963), pp. 16-20

"אסכולת פריז" – אף על פי שנציגיה באים לרוב ממקומות אחרים: מאוראן ומאוברניי, ממוסקבה, מקייב ומטוניס.

יהודא ליאון אשכנזי, תולדות חיי, בתוך: סוד העברי, א, תרגם שלמה בן נעים (ספריית חווה, 2005), עמ' 21-30

אחד הגורמים שהביאו להחלטתי להצטרף לקבוצתו של "קסטור" [=רוברט גמזון, מייסד הצופים היהודיים בצרפת] היה הרצון שלי להיות לתלמידו של יעקב גורדין שייצג עבורי אישיות שהצליחה לייצר אחדות עמוקה בין התרבות היהודית המסורתית לתרבות האירופית.

יהודא ליאון אשכנזי, תולדות חיי, בתוך: סוד העברי, א, תרגם שלמה בן נעים (ספריית חווה, 2005), עמ' 21-30

בית הספר (באורסיי) שהקמנו התנהל במסגרת של פנימייה. בליבה של חורבות הקהילה, הייתה הפנימייה למעין נווה מדבר של חיים יהודיים ברמה לימודית גבוהה מאוד... כך הייתי לחלק מהנבחרת שנטלה על עצמה את תפקיד השיקום של כל מערך החינוך היהודי אחרי המלחמה. הייתה זו עבורי תקופה עמוסה מאוד: גיליתי אז לראשונה את שאר ענפיו של העם היהודי ... בצרפת נאספו לאחר המלחמה פליטי שואה מנופים יהודיים מגוונים ביותר כגון פולניה, רוסיה והונגריה... מפגש זה הצטרף לשבר שהיה לנו עם הזהות הצרפתית, והביא אותי לזהות הישראלית.

ז'ורז' הנסל (מצרפתית - עדה פלדור), מבוא לעמנואל לוינס, חקירות תלמודיות, (בינרת-זמורה ביתן דביר, 2010)

מניטו היה איש של הפכים. היתה לו נוכחות מלכותית ונעימה בעת ובעונה אחת, היתה לו תבונה חריפה משולבת ברגישות קיצונית, והוא עצמו היה אינטלקטואל טהור באותה מידה שהיה מומחה בטיאטוא רצפות. הוא היה לוחמן גדול אך גם סובלן, קינא לפעמים לסמכותו אך מעולם לא סירב לדיון. השכלתו, שהיתה רחבה אך גם מעמיקה, לא מנעה ממנו אף פעם להקדיש לכל אחד מפגשים אישיים, שהתנהלו במתכונת של אינספור "טיולים בפארק".

**יהודא ליאון אשכנזי, תולדות חיי, בתוך: סוד העברי, א, תרגם שלמה בן נעים
(ספריית חווה, 2005), עמ' 21-30**

בין השנים 1954-1955, התחלתי לארגן ביקורים בישראל לתלמידי אורסיי ולאנשי אקדמיה, ובמסגרת זו הגעתי לראשונה לישראל. ההלם היה עצום: ראשית, לראשונה בחיי הרגשתי שאני בביתי שלי. שנית, היהדות קמה לתחייה. חזרנו להיות עם עברי. ההלם המשמעותי השני שחווייתי היה מלחמת ששת הימים. זה היה הרגע שהחלטתי לעקור את עצמי מן הגלות ולעלות לארץ ישראל.

**יהודא ליאון אשכנזי, תולדות חיי, בתוך: סוד העברי, א, תרגם שלמה בן נעים
(ספריית חווה, 2005), עמ' 21-30**

הזהות הישראלית הכילה בה מימד יציב, מוגדר, ואחיד הרבה יותר מאותה תופעת שוליים שהייתה הזהות היהודית הגלותית: מערכת אמונה חסרת עמוד שדרה הנצמדת לזהות לאומית זרה, יוקרתית ככל שתהיה. הזהות הלאומית המושאלת נותרה בהכרח חצויה, וחסרת חיות ועתידה הייתה להיעלם במהירות. צמחה בי אז ההכרה בפן הלאומי פוליטי של העם היהודי בעוד שבאלג'יריה הזדהתי כצרפתי בן הדת היהודית. המציאות הישראלית הכילה את היציאה מן המחתרת שציפינו לה כה ארוכות, ואת החיפוש אחר הזהות הפוליטית היהודית. זה היה הרגע שהתחלתי להבין שמה שמאחד את כל היהודים ברחבי העולם הוא קודם כל השייכות הלאומית ולא השייכות הדתית.

Michel Koginsky, Un hébreu d'origine juive (Ormaya, 1998), p. 226.

ידי בני האדם אינן יכולות לעולם לחפוף זו על גבי זו, כשם שיד ימין אינה חופפת ליד שמאל. אולם הן יכולות, מכל מקום, להתחבק.

שיעור 2

ליאון אשכנזי ויעקב גורדין: "אהבת עולם"

Léon Askénazi, La parole et l'écrit, II (Albin Michel, 2005), p. 484,

תרגום המרצה מצרפתית

אני סבור כי קיבלתי מיעקב גורדין דבר-מה מעבר למה שקיבלו רוב תלמידיו, שהיו אשכנזים. אכן, דרכו התרחש עבורי המפגש בין שני עולמות זמננו – האשכנזי והספרדי – מפגש בו טמון עושרו הגדול של זמננו. לגורדין אני חב, לעומק הדברים, את הוודאות בדבר אחדותה של הנשמה היהודית. כיצד ניתן לתרגם את ההשתאות שבגילוי זה! שתי שושלות יהודיות שנפרדו לפני אלפיים שנה נפגשות וכבר מן המילים הראשונות מתחדש נס התגלות התורה... זו הייתה, באופן מובהק, מפגשו של תלמיד עם רבו.

Léon Askénazi, La parole et l'écrit, II (Albin Michel, 2005), p. 485,

תרגום המרצה מצרפתית

ואולם מה שתלמיד מקבל מרבו הוא בראש ובראשונה שיטה. אבקש להבליט שני עקרונות יסודיים: – הכרה מחודשת בכך שהאינטואיציות הראשוניות של התודעה היהודית יוצרות מערכת מחשבה קוהרנטית משל עצמה: גישתם של אנשי האקדמיה שעסקו בתכנים יהודיים מסורתיים הייתה, בדרך כלל, לראות בהנחות היסוד של המחשבה הפילוסופית אמת-מידה של האמת... את המפנה הרדיקלי מעמדה זו חווינו בפועל: לפתע נעשו ספרינו ספרים גדולים. מעתה נדרשה המחשבה האוניברסלית להיבחן לפי אמות-המידה של התודעה היהודית.

Léon Askénazi, La parole et l'écrit, II (Albin Michel, 2005), p. 485,

תרגום המרצה מצרפתית

היסטוריוסופיה: במונח זה, הלקוח מן הלקסיקון של הפילוסופים הגרמנים, ציין יעקב גורדין את חקר משמעותה של ההיסטוריה לאור הנבואה העברית. מה שבחוגים אחרים לא חרג בהרבה מגדר האנקדוטה או אפילו המיתוס, נעשה אצלו, בקריאתו את הסיפורים המקראיים, למכלול של מבני זהות בעלי קוהרנטיות מסחררת ועושר יוצא דופן.

Jacob Gordin, Ecrits (Albin Michel, 1995), p. 208,

תרגום המרצה מצרפתית

אין לפקוד את האדם, היחיד במינו ולהפוך אותו למספר. לפקוד משמע לאסוף מדגמים, להפוך כל אדם לסוג בתוך מין. אין להתעלם מייחודיותו הרדיקלי של האדם.

Léon Askénazi, La parole et l'écrit, I (Albin Michel, 1999), p. 56,

תרגום המרצה מצרפתית

שהרי היהודים אינם מוצאים במקרא רק את פשר יחסיהם עם האומות, אלא גם ידיעה... על הווייתם הפנימית, על ההגדרה הסופית של ייחודם, ועל התשובה המיידית לשאלותיהם: "מה אני?", "מי אני?". בקריאתו את המקרא היהודי קורא את תעודת הזהות שלו.

Léon Askénazi, La parole et l'écrit, I (Albin Michel, 1999), p. 208,

תרגום המרצה מצרפתית

ראשית יש לנתח את המונח בו משתמשת השפה העברית כדי לומר "היסטוריה". מובן שבשימוש העברי המודרני, כאשר מרצים מדברים על ההיסטוריה במונח המערבי... הם עושים שימוש במילה היסטוריה, שאולה מן השפות המערביות. אולם המונח העברי תולדות... נושא משמעות שונה לחלוטין: הוא אמנם מציין תולדות אך במובן של "תולדות". עבור התודעה העברית... העיקר בהיסטוריה אינו מצוי בראש ובראשונה באירועים עצמם... ההיסטוריה המשמעותית היא ההיסטוריה של זהותו האנושית של הסובייקט ולא רק של האירועים שהוא מחולל או שחלים עליו. זוהי היסטוריה של שינוי בזהות האנושית, היסטוריה המכוונת על פי נקודת מוצא ונקודת יעד, הנקראת משיחית, ולפיכך היסטוריה בעלת תכלית.

,Léon Askénazi, La parole et l'écrit, I (Albin Michel, 1999), p. 220

תרגום המרצה מצרפתית

תכליתה של היסטוריה זו היא בניית האחוה. כאשר מטרה זו מתממשת, יכולות להתחיל תולדותיהם של בני ישראל, ולהעיד, לא רק – כפי שעשו האבות – במישור האישי-היחידאי, אלא גם במישור של הזהות הקולקטיבית של חברה ואומה. ואולם, תולדות ישראל טרם הושלמו. זוהי היסטוריה של מיזם מתמשך: עיצוב ההיות-אח ובניית האחוה, שהן הפתרון היחיד לבעיית הזוג, אשר כשלעצמה נושאת את בעיית ההיסטוריה. ניתן לנסח זאת באופנים רבים; אך למעשה, זהו התוכן היחיד החוזר ונשנה בתורת האבות, הנביאים וחז"ל, ובמסורת היהודית כולה.

שיעור 3

אחים-אויבים: קין והבל

יהודא ליאון אשכנזי, סוד מדרש התולדות, ג, עריכה ומקורות חיים רוטנברג
(ספריית חווה, 2009-2018), עמ' 151

הקריטריון המוסרי משמש מפתח להבנת המסופר בתורה מתחילת פרק ד של ספר בראשית. אני רגיל להתחיל את לימוד החומש בעיון מן הפרק הזה (בראשית, פרק ד) משום שמוצג בו לראשונה בהיסטוריה בעיה מוסרית דרך סיפור קין והבל. בעיה זו היא הבעיה שעלינו לפתור במהלך ההיסטוריה. אני יודע כי רבים שמים דגש על חטאו של אדם הראשון, אולם זו טעות... כל היסטוריית העולם היא תיקונו של חטא קין, ובעיה זו צריכה להעסיק אותנו במהלך ההיסטוריה, במהלך "התולדות" – תיקון יחסי האחוה בין אדם לחברו.

יהודא ליאון אשכנזי, סוד מדרש התולדות, ח, עריכה ומקורות חיים רוטנברג
(ספריית חווה, 2009-2018), עמ' 69

סיפור זה (של קין והבל) משמש אב טיפוס למשוואת האחוה בתורה כולה, והוא מציג לפנינו את השאלה המהותית ביותר המופנית לצאצאי אדם הראשון: האם שני האחים ישכילו לתת האחד מקום לזולתו? האם שניהם ישכילו להבין שהם שניהם בריות של אותו בורא ולכן אף אחד מהם אינו יכול לטעון ש"דמו סומק טפי" – שדמו אדום יותר?

יהודא ליאון אשכנזי, סוד מדרש התולדות, ח, עריכה ומקורות חיים רוטנברג
(ספריית חווה, 2009-2018), עמ' 69

"וַאֲהָבֶתָּ לְרֵעֶךָ כָּמוֹךָ זֶהוּ כָּלִל גָּדוֹל בַּתּוֹרָה" (תלמוד ירושלמי, נדרים על ויקרא, יט, 18). זה מתחיל עם קין והבל... איך אני נותן לזולת לחיות בעולמי, ואיך הוא נותן לי לחיות בעולמו. בלי הדדיות אין פתרון לבעיה המוסרית, למשוואת האחוה.

בראשית ד, 1

וְהָאָדָם יָדַע אֶת חַוָּה אִשְׁתּוֹ וַתַּהַר וַתֵּלֶד אֶת קַיִן וַתֹּאמֶר קָנִיתִי אִישׁ אֶת ה'

יהודא ליאון אשכנזי, סוד מדרש התולדות, ג, עריכה ומקורות חיים רוטנברג
(ספריית חווה, 2009-2018), עמ' 152

קין הוא הראשון שנולד מרחם אישה, והוא בְּעֵינֵי אִימּוֹ "קנוי". הוא מכיר את עצמו כאדם הקיים בצורתו המושלמת. העולם כולו שלו. אין אצלו מקום לזולת – אין מקום לאח ואין מקום לבורא. ... מבחינתו אין צורך במאמץ מוסרי כלשהו. הוא לא צריך לקנות את נפשו.

בראשית ד, 2

וְתִסַּף לְלֶדֶת אֶת אָחִיו אֶת הָבֶל...

יהודא ליאון אשכנזי, סוד מדרש התולדות, ג, עריכה ומקורות חיים רוטנברג

(ספריית חווה, 2009-2018), עמ' 153

השאלה העומדת על הפרק היא האם הָבֶל הוא בגדר של תוספת מיותרת, ואם כן, הוא נמצא בסכנת חיים מתמדת, או שמא בעל העולם הזה, כלומר קִין, מבין את תפקידו המיוחד, היחידאי של הבל, בעולמו של קִין? שאלה זו היא השאלה הנשאלת מאז בכל דור ודור: האם יש לאחר מקום בעולמו של מי שרואה את עצמו כבעל הבית של העולם הזה?

בראשית ד, 2

וַיְהִי הָבֶל רֹעֵה צֹאן וְקִין עֹבֵד אֲדָמָה

Léon Askénazi, La parole et l'écrit, I (Albin Michel, 1999), p. 215,

תרגום המרצה מצרפתית

הבעיה של קִין, מידתו, תהיה להוכיח שהוא מסוגל לאפשר שבתחומו שלו האחר — האח, זה שהיה כתוספת — יוכל להיות גם אצלו. אך הבעיה של הבל, מידתו, שונה לגמרי: זוהי מידתו של מחנך. הבל איננו צריך להתאמץ כדי להיות אח — זהו עצם הווייתו; מאמצו הוא לחנך את קִין, להפוך את קִין למסוגל להיות "אח של...". אך ההיסטוריה מראה שדבר זה בלתי אפשרי.

יהודא ליאון אשכנזי, סוד העברי, א, תרגמה גבריאלה בן שמואל,

(אוצר הספרים, 2005), עמ' 118

בכל יום, בכל שעה אנו נבחנים במשוואת האחווה. אם זה נהג האוטובוס, הדוור, פקיד הבנק, השכן או בני המשפחה... בדרך כלל אין אנו מודעים למצב זה, אבל בכל מפגש כזה עם אדם אחר, אנו עצמנו עומדים במבחן.

שיעור 4 "למען אחי ורעי"

תהילים קכב, ח

למען אחי ורעי אֲדַבֶּרָה נָא שְׁלוֹם בְּךָ

יהודא ליאון אשכנזי, סוד מדרש התולדות, ח, עריכה ומקורות חיים רוטנברג
(ספריית חווה, 2009-2018), עמ' 71

אנחנו כולנו יודעים איך הסתיים הסיפור של קין והבל, הדור השני של האנושות: כשלון קולוסלי. ומאז התורה מחפשת את המשפחה בה האח לא יהיה מעצם הופעתו בסכנת חיים. לראשונה בסיפור המקראי, משוואת האחווה מצליחה, במשפחתו של יעקב.

יהודא ליאון אשכנזי, סוד מדרש התולדות, ח, עריכה ומקורות חיים רוטנברג
(ספריית חווה, 2009-2018), עמ' 67

אולם עלינו להבין קודם כל שכל עוד לא היה לרחל בן, השם "ישראל" לא היה יכול להופיע בעולם. לידתו של יוסף היוותה למעשה אותה נקודה שמעבר לה משהו בלתי הפיך קרה. יעקב עבר את הצומת ומעבר לו נפתחה האפשרות של הופעת שם ישראל בעולם המציאותי.

Léon Askénazi, La parole et l'écrit, I (Albin Michel, 1999), p. 219,
תרגום המרצה מצרפתית

יוסף מסוגל להיות אח; הוא זה שנולד "בנוסף" – הוא נקרא כך על ידי רחל אמו: "יוסף ה' לי בן אחר". שמו יוסף, ולכן אפשר להוסיף את האח; הוא נקרא על שמו של אח אפשרי, מפני שליוסף יש זהות של היות-אח, והוא יכול לבנות את זהות זה אצל האחים האחרים.

Léon Askénazi, La parole et l'écrit, I (Albin Michel, 1999), p. 215,
תרגום המרצה מצרפתית

"וַתֵּסֶף לָלֶדֶת אֶת אָחִיו אֶת הֶבֶל" (בראשית ד, 2): הרי שיש כאן, כמו בן, דמות מקדימה של זהותו של יוסף... זהו סיפורו של יוסף עצמו, ששמו מציין שהוא "תוספת". הוא אח, והוא מחפש את אלה המסוגלים להיות אחים; הוא כזה מטבעו, באופן שבו הוא נולד, באופן שבו הובא לעולם כתוספת.

יהודא ליאון אשכנזי, סוד מדרש התולדות, ח, עריכה ומקורות חיים רוטנברג**(ספריית חווה, 2009-2018), עמ' 71**

יוסף הוא גלגולו של קין... משום שהוא בכור (של בנימין). לא סתם בכור אלא בכור הרואה את עצמו כאח... אמנם עד שזה יתגלה בפועל, שאר אחיו חושדים בו ולכן הם מעמידים אותו למשפט (למבחן) לדעת האם הוא כקין או תיקונו... ההיסטוריה תגלה שהוא היה תיקונו. לכן חומש בראשית מסתיים עם סיפורו. הוא לא הורג את אחיו. הוא מכלכל אותם. הוא דואג להם. הוא אוהב אותם.

יהודא ליאון אשכנזי, סוד מדרש התולדות, ח, עריכה ומקורות חיים רוטנברג**(ספריית חווה, 2009-2018), עמ' 71**

יוסף אינו נמצא בסכנת חיים אצל אחיו, גם אם מערכת היחסים ביניהם אינה תקינה שנים רבות... לראשונה במקרא, ולמרות המתח העצום השורר בין האחים, נמצא פתרון למשוואת האחווה – פתרון המאפשר לאחר קרי יוסף, לחיות.

יהודא ליאון אשכנזי, סוד מדרש התולדות, ג, עריכה ומקורות חיים רוטנברג**(ספריית חווה, 2009-2018), עמ' 155-156**

זה קורה (פתרון משוואת האחווה) כאשר יהודה פונה אל יוסף אחיו ואומר לו: "וַיֵּגֶשׁ אֵלָיו יְהוּדָה וַיֹּאמֶר: בִּי אֲדֹנָי יְדִבֶּר-נָא עֲבֹדָה דְּבָר בְּאֲזְנֵי אֲדֹנָי, וְאֶל-יָחִיד אֶפְךָ בְּעֲבֹדָה—כִּי כְמוֹךָ כִּפְרָעָה." (בראשית מד, 18) – מה אתה מלך במצרים ("כִּי כְמוֹךָ כִּפְרָעָה"), אף אני מלך ביהודה... הכרה הדדית זו היא סימן להמצאת פתרון אמיתי למשוואת האחווה בהיסטוריה האנושית.

יהודא ליאון אשכנזי, סוד מדרש התולדות, ג, עריכה ומקורות חיים רוטנברג**(ספריית חווה, 2009-2018), עמ' 44, הערה**

בנקודה זו טמונה הסכנה: כאשר אני עוסק בחסד חד-כיווני, האחר ניצל אבל אני עלול ללכת לאבדון. האם אין לאני שלי גם ערך בפני עצמו?... רק על עקרון ההדדיות אפשר לבנות תודעה מוסרית אמיתית.

עמנואל לוינס, אתיקה והאינסופי, תרגמו אפרים מאיר ושמואל ראם,**(מאגנס, 1995), עמ' 74**

היחס הבינסובייקטיבי הוא יחס בלתי סימטרי (לא הדדי). אני אחראי כלפי האחר מבלי לצפות ליחס-גומלין... יחס-גומלין, זה עניינו שלו.

שיעור 5 "אחותי כלה"

שיר השירים, ד, 9

לבבתני אחתי כלה

בראשית א, 27

ויברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אתו זכר ונקבה ברא אתם

בראשית ב, 21-24

ויפל ה' אלהים תרדמה על האדם... ויבן ה' אלהים את הצלע אשר לקח מן האדם לאשה... ויאמר האדם... לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה זאת. על כן יעזב איש את אביו ואת אמו וידבק באשתו והיו לבשר אחד.

יהודא ליאון אשכנזי, סוד מדרש התולדות, א, עריכה ומקורות חיים רוטנברג

(ספריית חווה, 2009-2018), עמ' 120

הקטגוריות של זכר ונקבה באות לתאר רמה נמוכה מאוד של יחסים בין המינים, ברמה הפיזיולוגית, לשם קיום המין בעיקר. כאשר אדם נותן שם לאשתו חלה התקדמות ממשית ביותר... היא נקראת "אשה" כי מאיש לקחה זאת... המדרש מציין התקדמות זו בביטוי "פנים כנגד פנים". אחד מול השני.

יהודא ליאון אשכנזי, סוד מדרש התולדות, ט, עריכה ומקורות חיים רוטנברג

(ספריית חווה, 2009-2018), עמ' 242

המעבר מזכר לנקבה לאיש ואישה מסמל את ההצלחה הראשונית של אדם וחווה. הם אחד שנפרד. הם כעת שני פרצופים הנפגשים פנים בפנים ודרך המפגש הזה הם בונים אחדות מסוג חדש.

יהודא ליאון אשכנזי, סוד מדרש התולדות, ט, עריכה ומקורות חיים רוטנברג

(ספריית חווה, 2009-2018), עמ' 244

"והיו לבשר אחד": ייתכן שמערכת היחסים בין איש לאשתו מתחילה מנקודה בעייתית כאשר הבעלים "רואים את נשותיהן כאילו הם עמם לבשר אחד" (פירוש הרמב"ן), כלומר כאשר הבעל מבטל למעשה את אישיות אשתו. הוא לא רואה את עצמו כאשה אלא כבעלה."

יהודא ליאון אשכנזי, סוד מדרש התולדות, ט, עריכה ומקורות חיים רוטנברג(ספריית חווה, 2009-2018), עמ' 245

אומר רש"י בד"ה: "האשה נקנית בשלושה דרכים" (קידושין ב, ע"א): "לבעלה" ... נושא המשנה הוא האשה הנשואה. לא הבתולה ההולכת להינשא אלא האשה שכבר נשואה. אם כן צריך להבין שרש"י בא להתייחס לטיב מערכת היחסים בינו לביתה. אם היא מערכת של בעלות, אזי היא תעלה על שרטון. על הבעל למות כבעל כדי שהאשה תוכל לקנות את עצמה, לחזור להיות מיתה. עליו להתגלות כאשה. "והיה ביום ההוא נאם ה' תקראי אישי ולא תקראי לי עוד בעלי" (הושע ב, 18). בעלי לשון אדנות. אישי לשון אישות וחיבת נעורים.

יהודא ליאון אשכנזי, סוד מדרש התולדות, א, עריכה ומקורות חיים רוטנברג(ספריית חווה, 2009-2018), עמ' 123

יש שני סוגי אהבה: אהבת פנים ואהבת חוץ. אהבת פנים היא אהבה בין איש לאשתו. אהבה כזו אמנם מותרת בבית, אולם היא אסורה בחוץ. יש אהבת חוץ בין אח לאחותו, אולם אהבה זו אסורה בפנים. כל עוד אנחנו נשארים במישור של אהבת פנים בין איש לאשתו, התיקון של העולם אינו נגמר, היחס בין האדם לחברו עוד לא תוקן. אנו צריכים להגיע למדרגה נוספת של אח-אחות, של אהבה אמיתית הכוללת גם אהבת פנים וגם אהבת חוץ.

יהודא ליאון אשכנזי, סוד מדרש התולדות, א, עריכה ומקורות חיים רוטנברג(ספריית חווה, 2009-2018), עמ' 119

יש כאן התחלה של דו-שיח אמיתי בין אברהם לשרה. זהו הדו-שיח הראשון בין איש לאישה בחומש. חידוש גמור – פסיעה עצומה בתולדות האדם... השיא שלו בפרק כ', אצל אבימלך, כאשר גם שרה אומרת על אודות אברהם שהוא אחיה: "הלוא הוא אֶמֶר לִי אֶחָתִי הוּא וְהִיא גַם הוּא אֶמְרָה אֶחָתִי הוּא" (בראשית כ, 5).

בראשית כד, 67

וַיֵּאָהֲבָה וַיִּנָּחֵם יִצְחָק אַחֲרֵי אִמּוֹ

בראשית כט, 18

וַיֵּאָהֲבֵהוּ יַעֲקֹב אֶת רָחֵל